

Huml, Václav

Pražské kostely sv. Michala a sv. Haštala na Starém Městě ve světle nových archeologických výzkumů

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 17-29

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140178>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pražské kostely sv. Michala a sv. Haštala na Starém Městě ve světle nových archeologických výzkumů

VÁCLAV HUML

Stavební činnost v Praze se dotýká i některých sakrálních staveb, jejichž archeologický výzkum přináší i nové prameny k jejich stavební historii. V příspěvku se budu věnovat dvěma sakrálním stavbám, které v posledních pěti letech zkoumalo Muzeum hlav. města Prahy. Prvním je kostel sv. Michala, kde v rámci prvního projektu se v r. 1989 uskutečnilo několik statických sond. Na ně pak navázal výzkum z r. 1995. Vzhledem k tomu, že systém sond se vzájemně doplňuje, je třeba zrekapitulovat výsledky průzkumu z r. 1989 a na ně navázat tím, co bylo odkryto letos. Z historických zpráv je kostel sv. Michala znám až v r. 1311 (RBM III, 17), kdy je jmenován jako kostel farní. Podací právo vykonávali do r. 1335 čeští králové a po tomto datu již zderážští křížovníci (RBM IV, 208). Z historických pramenů zpracovaných V. V. Tomkem (1985, 1, 309, 1871, II, 167) vyplývá, že před polovinou 14. stol. bylo přikročeno k opravám a rozšíření kostela, jehož dokončení určuje datum posvěcení hlavního oltáře sv. Michala v r. 1385 (Tomek, 1886, 35). Ještě předtím byla na městišti původního domu postavena nová budova fary (Tomek, 1871, II, 167, Wratislavová-Lorenc 1950, 235). Jak již bylo referováno na konferenci v r. 1989 během předstihového výzkumu jsme získali doklady o nejstarší podobě kostela (Huml, Muk, 1990, 277). V první fázi datované do průběhu 12. stol. byla postavena jednodílná sakrální stavba o délce 14,20 m a vnitřní šířce 7,92 m. Její apsida o průměru 6 m odsazená dvěma ústupky od severní obvodové zdi (sonda III) měla podlahu zhotovenou z vrstvy malty a na níž se dochovaly úlomky opuky. Následné vnitřní úpravy v apsidě znamenaly zdvižení její podlahy oproti lodi kostela, zachycené v její SZ části. Rozdíl úrovní byl vyřešen vložením dvou pískovcových stupňů přisazených k vnitřní lici severní zdi. Později byly ve východním závěru lodi umístěny dvě krypty č. 1 a č. 2. Když se během stavebně historického výzkumu dr. J. Muka na západní straně kostela objevila náročná lizéna z velkých kamenů zakončující kvádrkové zdivo s primitivně opracovaným lícem a otloukaným povrchem a k ní přisedající kvádrkové zdivo s pečlivě hlazeným povrchem neopracované zubákem, zaměřila se pozornost na východní závěr jižní lodi (sonda II). Po odstranění recentní podlahy a stavebního záspy byla kromě cihlové krypty z barokního období nalezena půlkruhová apsida o průměru 3,75 m, šířce zdiva 114 cm a dochované výšce 2,4 m. Uvnitř apsidy, kromě volně položených hrobů byla postavena z cihlového zdiva dvojhrobka datovaná mincí (parvus J. Lucemburského) do 14. stol. Jižní loď o délce 14,2 m a vnitřní šířce 4,7 m pokračovala na západní straně. Jižní zeď této lodi se stala základem pro obvodovou zeď gotického kostela. S její chrámovou předsíní asi souvisí základy přístavku a dalších kaplí, které jsme sledovali na úseku dlouhém 6,2 m a širokém 3,7 m (sonda č. I). Připojení přístavku k obvodovému zdivu bylo odkryto v místě, kde se pod omítkou jižní fasády našlo gotické profilované ostění (Huml, Muk, 1990).

Vzhledem k tomu, že projekt rekonstrukce kostela sv. Michala se v r. 1989 nerealizoval, nemohl se rozvinout vlastní archeologický výzkum, a tím zůstala nevyřešena např. otázka existence severní boční lodi. Výzkum pokračoval až v r. 1995, pod novým investorem (Kontakt Moravia Evropa). Práce proběhly v místech s předpokládanou stavební činností, a to v hlavní lodi kostela (obr. 1), v kryptě, přízemí a suterénu budovy tzv. západního přístavku. V hlavní lodi byla odkryta plocha pod kruchtou v rozsahu 3,6x4,4 m o max. hloubce 3 m. Po odkopání tělesa novodobého kanálu a stavební suti jsme vypreparovali

S a í z S n ó *TÍI^SLSH^'^k^?^D^*,

«'''~OE'eky-ch vyzkumi v r. 1989. J995:1-románská

devět kostrových hrobů, z nichž některé hroby (č. II, III, VII a IX) se zahluhovaly do vltavských sedimentů. V hl. 140 cm jsme na zkoumané ploše zachytili zbytky maltové podlahy, místy ve dvou úrovních (obr. 2). Na vltavských písčích ležela maltová vrtvička, překrytá tmavě šedopísčitou hlinitou zeminou se zlomky den a těl nádob pravděpodobně pocházejících nejdříve z počátku 13. stol. (obr. 3.). Na západní straně lodí se po odstranění hlinito-kamenného násypu objevily ze stěny vystupující dva hranolové výstupky o šířce 0,5 m a rozponu 2,3 m tvořící přípory pro románskou klenbu pod barokní kruchtou. Mezi příporami bylo zasazeno opukové ostění dveří do západní věže. Hrany ostění o dochované výšce 140 cm jsou skoseny a opatřeny náběžními štítky. V hl. 98 cm byl zjištěn kamenný práh o délce 198 cm a výšce 18 cm. Opukové ostění mělo na rubové straně hranění. Na jižní polovině ostění jsou háky pro dveřní panty. K severní a jižní straně ostění byly od západu přizděny dvě zídky ohraničující vnitřní prostor vchodu do věže o šířce 78 cm, který byl vyložen kameny a cihlami spojovanými světle šedou maltou. Základy lodí byly na západní straně zapuštěny do hl. 2,7 m, (měřeno od současné dlažby), až do vltavských šterkopísků. Na východním okraji plochy byly v hl. 0,8 m nalezeny dvě patky sloupů, vzdálených 175 cm. Severní sloup (č. 1) měl povrch patky zdoben plastickými lištami vedoucími od středu do jeho rohů. Jižní patka sloupu o rozměrech 74x76 cm byla pootočena severovýchodním směrem. Oba sloupy z kvádrů byly postaveny na severojižně orientované základové zídce, jejíž spára ležela v hl. 2,6 m ve šterkopískách. U obou patek byly zjištěny dvě úrovně maltových podlah. Ke starší podlaze náleží zlomek opukové dlaždice nalezené u patky severního sloupu. K mladší podlaze může být pravděpodobně vztahován zlomek vypálené dlaždice s částečně dochovanou legendou, nalezený v písčitém pokryvu maltové podlahy (obr. 3) při západní straně kostela. Mezi sloupy se objevil velký blok z lomových kamenů na maltu, který je strukturou blízký kamennému základu sloupu, nalezenému v r. 1989 v lodí východním směrem. V dochované maltové podlaze byla vypreparována kruhová jamka o průměru 16 cm a hloubce 30 cm, ležící v ose jižně od kamenného vstupu do věže. Obvod jamky, kterou porušil hrob č. IX, lemovaly ploché opukové kameny. Při výzkumu pod kruchtou (s. A) byly nalezeny stavební a vyrovnávací zasypy s rozrušenými hroby zasahujícími tenkou hlinitou vrstvičkou nad maltovým povrchem. Obsah zlomků (nízko vytažené okraje) umožňuje datovat vrstvičku do počátku 13. stol. (obr. 3).

Další práce pokračovaly v severní lodí, kde jsme na ploše 4x2,9 m a hloubce 1,6 m (s. B) pod recentními stavebními závozy odkryli zbytky zdí náležících ke starší kryptě č. 1/95 (nadmořská výška 191,02 m n. m.), k níž byla přizděna západovýchodně orientovaná zídka. Kromě kamenů v ní byly použity i cihly. Uvnitř východní části krypty se pod hlinitopísčítými zasypy stavebního původu objevily zbytky kostrových hrobů (č. V a VI), ležících ve dvou vrstvách nad sebou (v hl. 1,3 m a 1,5 m). V severozápadním rohu jsme narazili na kostrový hrob č. XVII, porušený kamennou severojižně orientovanou zdí. Další torzo kostrového hrobu leželo v jihovýchodním cípu plochy (obr. 1).

Ve východní části sousední místnosti (sonda C) se pod kamennými dlaždicemi našla koruna půlkruhového závěru severní lodí o šíři 4 m. Ze zdiva apsidy se zachovaly dvě řádky přitesávaných kvádrů o max. rozměrech 33x25 cm. Větší část apsidy vyplňovalo od hl. 0,8 m kompaktní kamenné zdivo na maltu obdélníkového půdorysu o rozměrech 205x145 cm. K jeho západní straně byla přizděna cihlová zídka barokní krypty č. II, která od vrcholu apsidy je vzdálena 1,9 m. Vstup do krypty vedl z jižní strany boční chodbičkou vycházející z hlavní chodby v ose dnešního kostela. Vnitřek krypty snížený novodobou dlažbou o 0,8 m, vyplňovaly hlinitopísčité zavázky obsahující dobře vypálené zlomky keramiky s vnitřní polevou. V jihovýchodní části půlkruhového závěru se na ploše 156x178 cm rozkládala krypta č. III. Na jejím jihovýchodním rohu se do výše 104 cm dochovalo dřevěné bednění.

Východně od apsidy (sonda D) jsme odkryli plochu 5,2x4,2 m, o hl. 2,0 m. K časovému zařazení severní apsidy neposkytovala nálezová situace v sondě D žádných dokladů. Naopak v ní byly nalezeny dvě severojižní zídky pocházející ze dvou různých objektů. Zdi

Obr. 2. Praha 1, kosci sv. Michala. Sonda A (výzkum 1995), řez S-J, západní profil kostela z 1. románské fáze s proraženým vstupem do věže, pohled od V. Kresba: V. Huml, M. Puk.

o různé hloubce založení byly postaveny z lámané opuky a přizděny k jižní obvodové zdi kostela. Prostor mezi nimi vyplňovaly porušené kostrové hroby, z nichž nejstarší byly v hl. 1,5 m. Příkladem je hrob č. XIII, jehož dno bylo zahlobeno do podložních štěrkopísků. Východní část hrobu protнула S-J zeď. Ke staršímu horizontu náležel též hrob č. XI, orientovaný ve směru V - Z. Jeho povrch překrývaly kameny, u kostry byly nalezeny též zbytky dřevěné rakve.

Při jednotlivých pohřbech docházelo k promíchání zásypů a tím k absenci vrstev, které by časově ohraničovaly dobu jejich ukládání. Ve všech hloubkových úrovních se vyskytovaly okraje zařaditelné do 15.-16. století.

Výzkum v areálu západního přístavku u kostela sv. Michala přispěl k poznání způsobu založení západní zdi románského kostela. Po odstranění pruhů omítky v prostoru schodiště do 1. patra se podoba západního průčelí kostela a jižní přizděné lodi se oproti r. 1989 zřetelněji projevila struktura zdiva. Základové poměry západního průčelí byly odkryty v prostoru pod schodištěm (sonda F), kde bude vstup do trafostanice. Tím se podařilo zdokumentovat základy věže na jižní straně a západního průčelí kostela z první a druhé stavební fáze. Dále se ukázalo, že základy hlavní a jižní lodi kostela ležely výše než základové zdivo věže. Současně se při začišťování severní stěny podařilo odkrýt jižní stěnu věže s odsazeným trnožem. Východní stranou se věž opírala o zdivo západního průčelí původně jednolodního kostela. Proti očekávání nebyly při výzkumu v této části nalezeny kostrové hroby, neboť pravděpodobně byly zničeny hloubením základů kostela a schodiště, z něhož jsme našli základy pilíře.

Jižní pokračování základového zdiva lodi bylo sledováno pod podlahou přístavku v místech budoucí trafostanice. Umožňovala to jednak volná plocha pod chodbičkou vedoucí od západu do kostela (sonda H) a jednak výkopy v přízemní místnosti přístavku, ležící jižně od chodbičky (chodba CH). Na této ploše jsme odkryli zastavěnou plochu

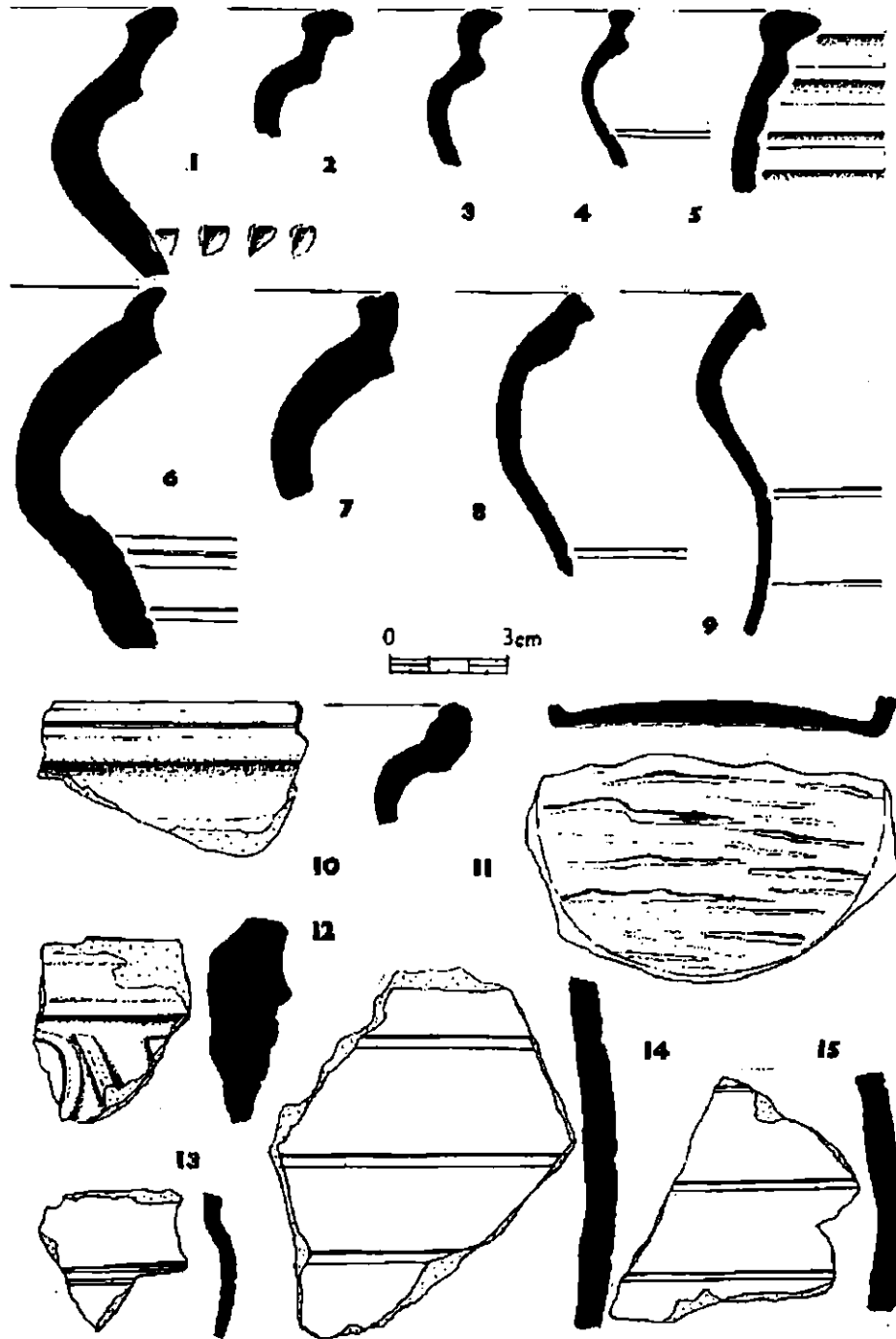
obdélníkového půdorysu o rozměrech 3,7x2,0 m. Odhalené zdivo bylo zčásti přizděno k západní obvodové zdi boční lodi jižní lodi. Na její koruně byla ve V-Z směru postavena zeď pocházející z období před sekularizací kostela. Její severní strana je lícovaná, zatímco jižní část byla postavena do výkopu. Nadzemní část však nebyla nalezena. Na rohu mezi románskou západní obvodovou zdí a přistavěnou východozápadní zdí byla nalezena cihlová dlaždice s reliéfem půl koně ve štítkovém znaku. Dlaždice byla položena obráceně. Na severním profilu zachycená vrstva z vypálených dlaždic představuje úroveň někdejší podlahy místnosti. Po rozšíření sondy na jižní straně o plochu 2,0x2,7 m podařilo se dokumentovat úroveň terénu hřbitova pod kamennou rovnáninou ležící v hl. 1,4 m, zničené na východě výkopem pro obvodovou zeď přístavku. Nalezli jsme zde kostrové hroby v několika úrovních nad sebou. Kromě dvou pohřbů S-J orientace byly ostatní hroby uloženy ve směru V-Z. Další hroby ležely západněji (v sondě I), která se rozkládala na ploše 2,6x2,4 m. V sondě o délce 40 cm, vedené do jižního profilu, se našlo pokračování zidky, zjištěné v sondě CH. V hl. 1,1 m byl též nalezen kostrový hrob č. XXI, uložený v hrobové jámě v rozích s dochovanými hřebíky. Jižně od kostrového hrobu byla v hl. 0,5 m nalezena hrobová jáma o hloubce 0,8 m zaplněná lidskými kostmi, a to tak, že při dnu ležely lebky a na nich srovnané lidské kosti.

Zatímco se na základě výzkumů v r. 1989 podařilo odkrýt rozsah románského kostela, doplněného v r. 1995 o severní loď, zůstávala nezodpovězená otázka gotického závěru kostela. Proto se věnovala velká pozornost výzkumu ve východní části kostela (sonda E). Po odstranění dlažby jsme kromě severní poloviny barokního oltáře odhalili raně gotické nároží domu o délce 6,2 m a šířce 6,5 m. Jeho obvodové zdi v přízemní úrovni kostela posloužily jako opěrné zdivo baroknímu oltáři. Prokázalo se též, že raně gotický objekt byl zaklenut severním směrem, kde jeho klenutí protnulily základy barokního pilíře, sledovaného do hloubky 4,6 m. Jeho základy byly od 2,4-4,6 m zděny do dřevem vyložené jámy. Stabilitu oltářního tělesa zabezpečoval otesaný trám o průřezu 20x15 cm. Mezi východní stranou pilíře a apsidou byla vyzdívka. Na její jižní straně se po začišťení objevily tři obdélníkové výklenky - „kapsy“ - k původně zamýšlenému napojení severojižní zdi.

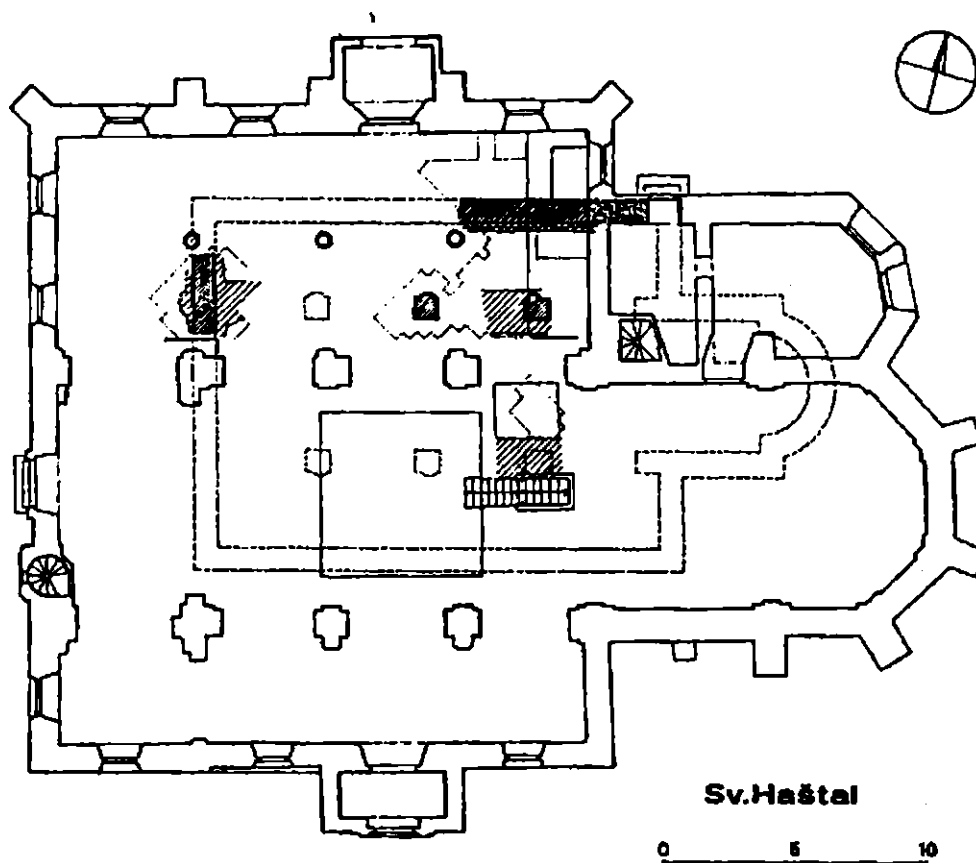
Výzkum základového zdiva raně gotického nároží a způsobu založení východní stěny v suterénu kostela probíhal z centrální krypty (sonda G). Při odstranění maltové omítky na východní straně krypty se ukázal dvojitý charakter zdiva. Vedle nepravidelných menších kamenů byly na bazi znatelné tři cihlové oblouky. Vnitřek oblouků byl vyzděn většími kameny. Povrch cihel byl osekán, stejně jako pás cihel na podpěrném pilíři na jižní straně krypty. Ve východní stěně krypty s oválným klenutím se v horní polovině zdiva objevila schránka na uložení svítilny.

Východní část krypty vyplňovalo kamenné podium o šířce 2,3 m, které vystupovalo 0,8 m nad původní valounkovou dlažbu (188,70 n. m.). Výzkum terénní situace ukázal, že hranolový pilíř na jižní straně krypty pocházel z doby před stavbou podia. Dokladem bylo osekání jeho jižní hrany. Situace na severní straně byla odlišná, neboť tamější kamenná podpěra vznikla až při výstavbě podia. Vyplývá to z přesahu kamenné podpěry na straně západní. Další vzpěra byla zjištěna na jižní straně, kde byla přizděna ke starší podpěře. Jde však o stavbu vzniklou teprve v průběhu konečných úprav krypty. Zřejmě ještě v době existence kostela došlo k rozšíření krypty o západní zaklenutou část, kterou oddělovala stěna prolomená vstupy se zaklenutím. Současně do severní stěny byl prorazen z cihel postavený odvětrávací kanálek, který se poblíž severní obvodové zdi kostela lomil východním směrem.

Pro datování jednotlivých fází kostela jsou k dispozici pouze nepřímé datovací prameny - jsou jimi jednotlivé hroby, které byly odkryty v r. 1989. Nejstarší hroby ležely severně od románského kostela (sz. část dnešního interiéru) a zejména v jižní románské lodi, a to ve vrstvách mezi kótou 191,16 m n. m. až 192,08 m n. m. Kamenná úprava hrobů spolu s nálezy keramiky v zásypech - zduřelé archaické okraje - umožňuje pohyby datovat rámcově do mladohradištního období. Toto zařazení potvrdil i nález mince z druhé polovi-

Obr. 3. Praha 1, kostel sv. Michala. Zlomky keramiky 1. poloviny 13.-14. stol. z prostoru západní empory (sonda A): 1-5, 12, hl. 120-140 cm (zásyp nad maltovou podlahou), 6-8, 13-15, hl. 150-160 cm (pod maltovou podlahou), 9 a 11, hl. 155-180 cm (poblíž sloupů). Severozápadní nároží severní lodí (sonda J), č. 10, hl. 153 cm. Kresba: K. Scheufflerová.

Obr. 4. Praha 1, kostel sv. Haštala (výzkum MMP v r. 1993). Půdorys kostela (přerušovaná Mra - rekonstrukce půdorysu, hustá grafura odkryté zdivo). Kresba: Zv. Dragoun.

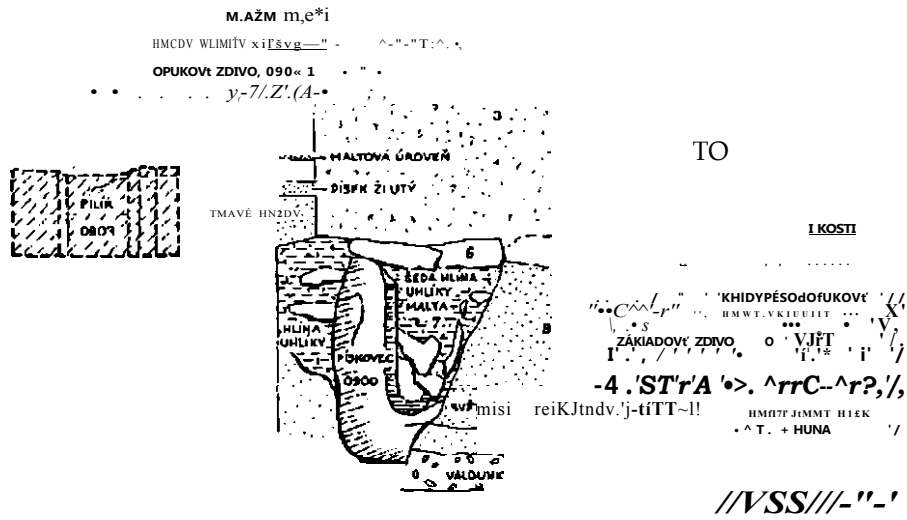
ny 12. stol. K téměř časovému horizontu náležely i kostrové hroby se záušnicemi pod základy západní věže zkoumané Pražským ústavem státní památkové péče (Dragoun, 1990, 267 sq.).

Pro datování druhé fáze - jižní lodi je důležité, že jižní loď porušovala nejstarší horizont pohřbů a její zásypy uvnitř apsidy obsahovaly keramické zlomky datovatelné do průběhu 13. století. Z těchto důvodů můžeme stavbu jižní lodi rámcově datovat do období po počátku 13. stol. Ani výsledky sezóny v r. 1995 však neumožňují přesnější datování vzniku bočních lodí, neboť v severní lodi, díky barokní kryptě byly všechny starší horizonty zničeny. Naopak pro datování původního jednolodního kostela známe nálezy keramických zlomků (okraje mírně zduřelé, jednoduché), získané ze západního prostoru hlavní lodi (sona A), a to z vrstvy nad druhou maltovou úrovní podlahy, které dovolují datovat druhou dlažbu kostela do počátku 13. století (obr. 3: 8,9). Do téhož období spadá i zahlušená ablukční jamka, kterou můžeme klást do spojitosti s někdejší křtitelnicí. K třetí stavební fázi náležela věž, která respektovala ještě raně gotické okénko v západním průčelí nejstarší fáze kostela. Zřejmě v souvislosti s přístavbou věže byl v západní části kostela proražen vstupní otvor do věže opatřený skoseným kamenným ostěním. Z raně gotické fáze se podařilo nalézt obvodové zdi domu zachovaného v hlavní kryptě ve východní části kostela. SV nároží této stavby posloužilo jako opera pro kamenný základ oltáře, postave-

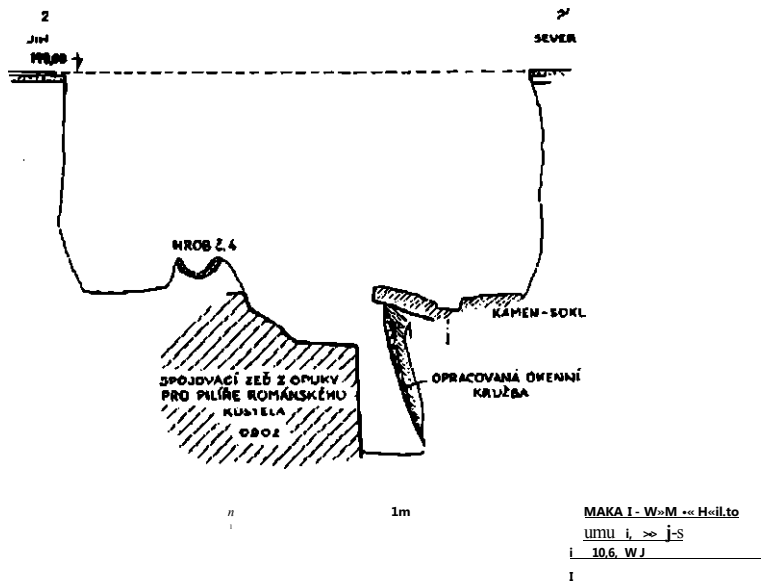
ného servity v průběhu 17. stol. Na druhé straně se jižní stěna staršího domu stala podkladem pro východní závěr kostela z 2. pol. 14. stol. K témuž období přináležely též kostrové hroby zjištěné roku 1989, uložené v kryptách č. I a č. II, a stavba cihlové dvojhrobky, kde byl nalezen parvus Jana Lucemburského (rozběr Dr. Nemeškalové).

Druhým kostelem, v němž Muzeum hl. m. Prahy provádělo archeologický výzkum, je kostel sv. Haštala (obr. 4), který náleží k významným památkovým objektům Starého Města pražského, kde se ve shodě se zprávou v listině krále Václava z r. 1234 (RBM č. 829, s. 390) předpokládá starší původ (Pěšina, 1934,44). Dnešní podoba orientovaného kostela s presbytářem tvořeným třemi stranami pětiúhelníku, na něž se napojuje hlavní loď s užší jižní lodí a věží na jz. straně, pravděpodobně pochází z druhé třetiny 14. století. V druhé polovině 14. století bylo vybudováno severní dvojloďí a krátce předtím sakristie. Dokončení kostela je spojováno se svěcením kaple Všech Svatých v r. 1375 (Outrata, 1979, 147). V dalším období byla nad sakristií postavena nástavba, kde byl umístěn depozitář. K větší přestavbě kostela se přikročilo až po požáru v r. 1689, kdy hlavní loď a presbytář zaklenul pražský architekt Pavel Ignác Bayer. Při položení nového krovu nad sníženými barokními klenbami byly původně hrotité oblouky gotických oken v hlavní lodi zazděny. (Ekert, II, 1884, 457 an.).

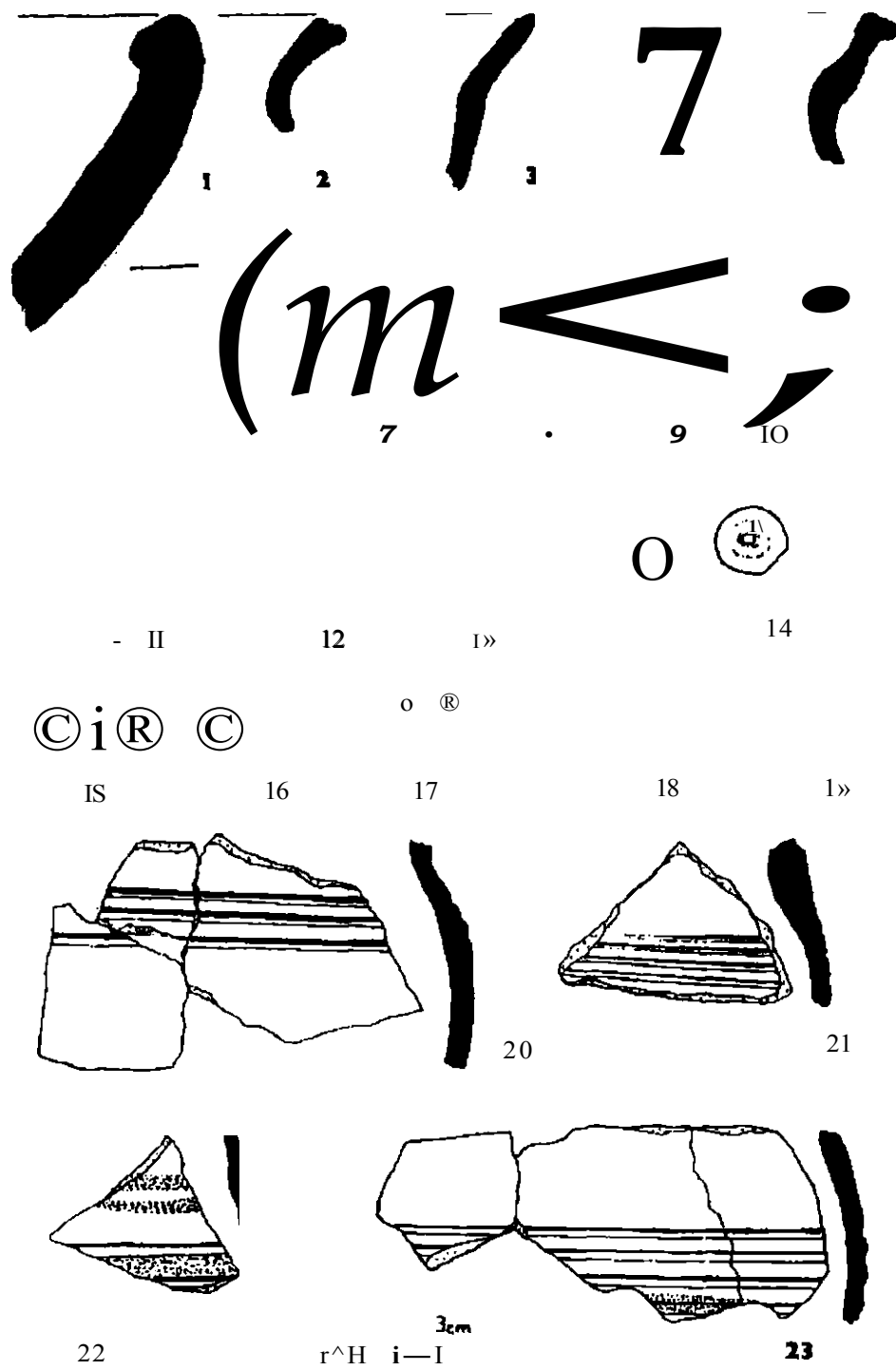
V souvislosti s výměnou propadající se dlažby v severním dvojloďí provedli pracovníci Muzea hlavního města Prahy v létě r. 1933 záchranný archeologický výzkum. Vlastní dvojloďí je rozděleno třemi oblymi sloupy, které spolu se štíhlými podporami nesou osm polí křížové klenby. Před vlastním výzkumem bylo uskutečněno mikrogravimetrické měření, které poukázalo na existenci podzemní prostory ve východní části dvojloďí na rozhraní s hlavní lodí. Následně se podařilo archeologicky zjistit dosud neznámou kryptu ležící severně od vstupu do hlavní krypty, situované v ose hlavní lodí. V prostoru mezi druhou kryptou a severní obvodovou zdí dnešního kostela byly rozmístěny archeologické sondy. Výkopy dosahující hloubky cca 3,0-3,5 m, vedené až na šterkopisky, odkryly v sondách označených čísly 1, 2 a 3 starší stavbu z kvádrů, pocházející z období před výstavbou gotického dvojloďí. Ve východní části, poblíž křtitelnice a oltáře, byly pod stavebními základy nalezeny dva pilíře profilované na severní straně, a na jižní straně s rovným zakončením. Mezi nimi byla dochována v intaktní podobě kamenná zeď, vedoucí východozápadním směrem. Její koruna byla překryta maltovou podlahou, v níž při vnitřní lici severní zdi kvádrů stavby byl nalezen kruhový kámen s otvorem, jehož existence byla maltovou podlahou respektována. Po jeho odstranění se objevila velká jáma (obr. 5, 6), vyplněná fragmenty monolitického románského okna a obdélníkové nepoškozené stély s vyrytým křížkem latinského typu. Kromě toho byla v zásepové jámě nalezena středověká keramika datovatelná do 13. až 14. stol. (obr. 7). Povrch podlahy místy překrývala zásepová vrstva z doby vrcholné gotiky (14. století), jindy ji porušovaly renesanční a barokní hroby (obr. 7: 14-19) (hrob č. 4, 16-19 let, měl stejně jako pohřeb muže č. 11, 40-60 let orientaci obrácenou východ-západ). Výzkum dále probíhal sondami pod základové stupně barokního oltáře, kde bylo nalezeno starší kamenné zdivo základů staršího oltáře. Pozoruhodná je ta skutečnost, že základy pilířů dvojloďí respektovaly románský pilíř zjištěný v sondě č. 2. Sondáž mezi jmenovaným pilířem a severně ležícím gotickým oltářem, umístěným pod oknem s vitrají svatě Anežky, si vyžádala po dobu výzkumu odstranění renesanční cínové křtitelnice. Pod ní se v dlažbě z cihel objevila ablukční jamka a hlouběji severní obvodová zeď stavby, předcházející výstavbě severního dvojloďí. Mezi ní a barokním oltářem pod původní gotickou dlažbou byly nalezeny pohřby, jejichž nejstarší část (hrob č. 17, hrob muže; hrob č. 18, dítěte s příměsí dítěte a muže?; hrob č. 19 (žena 30-40 let), byla zapuštěna do náplavových vrstev a šterkopisků. Stratigrafické uložení pohřbů náleželo k nejstarší fázi pohřbívání, neboť byly zakryty maltovou podlahou, náležící k objevené románské zdi a pilířům. Obvodová starší kvádrův zeď východozápadní orientace byla po obou stranách omítnuta a procházela východní zdí dnešního závěru do vnitřku sakristie, kde je její nadzemní zdivo viditelné v předsíni sakristie. Kvádrův zeď o síle přes 1 m je založe-

Obr. 5. Praha 1, kostel sv. Haštala, Severní dvojlodí. Sonda A (VZ rez severní románskou lodí).
 1 - dlažba, 2 - hnědý hlinitý zásep, 3 - zásep s převrstvenými pohřby a stavební zásep, 5 - vápno, 6 - kruhový kámen,
 7 - jáma s nálezy keramiky (1900 ostání okénka). Kresba: V. Huml.

Obr. 6. Praha 1, kostel sv. Haštala, severní dvojlodí. Sonda i. 1, SJ řez románskou severní lodí. Kresba: V. Huml.

Obr. 7. Praha 1, kostel sv. Haštala. Zlomky keramiky ze severní lodi kostela (sonda 1), Jáma pod podlahou: 1,3-5, hl. 145-16» cm, 20-23, hl. 165-190 cm, 14-19 (hrobové nálezy u kostry t. 5, klera porušila maltovou podlahu). Kresba: K. Scheuflerova.

na do 2,30 m. Výzkum na severní straně u východního závěru lodi (obr. 4), potvrdil v sondě č. 3 základové zdivo gotického kostela se základovou spárou v hloubce 2,4 m, opět zahloubenou do šterkopísku. V těsné blízkosti základové spáry gotického kostela se podařilo nalézt hrob dokládající starší hřbitov u románského objektu. Zajímavým nálezem je mohutný náhrobní kámen z opuky s gotickým nápisem velmi poškozeným a zbytkem výzdoby. Kámen bylo použito druhotně k stabilizování dnešní podlahy severní lodi kostela. Po jeho zdokumentování a odstranění zásypů byl vypreparován třetí hrob s orientací východozápadní č. 14, jež byl vložen do zásypů v době výstavby gotického dvojlodí. Všechny tři hroby s obrácenou orientací byly ponechány na místě, ale spolu s ostatními byly zkoumány Dr. Dubisíkovou a Dr. VI. Žaludem z Národního muzea.

Vzhledem k nutnosti ověřit výsledky měření jsme soustředili odkryv na místa s indikovanými anomáliemi. Po odebrání stavebního závozu na rozhraní hlavní lodi a severního dvojlodí se objevila cihlová krypta se zazděným otvorem, který jsme vybourali. Krypta byla téměř prázdná až na vrstvu stavební suti a níže nad cihlovou podlahou vrstvičky s druhotně uloženými lidskými kostmi pocházejícími z rozrušených hrobů. Po zdokumentování cihlové podlahy byla ve dvou místech v rozích odstraněna a pod ní nalezeno šterkopískové podloží.

Po odstranění části omítky na severní a jižní stěně krypty bylo nalezeno rozdílné zdivo. Zatímco severní strana krypty byla postavena z cihel, u jižní strany v hloubce 1,4–2,4 m se ve zdvihu objevovaly kameny. Na ně navazovala cihlová klenba končící pod dlaždicovou podlahou v dnešní hlavní lodi. Významné je to, že spodnější partie zdiva od 2,4 m až k úrovni dna byly opět cihlové. Objevily se v ní cihly stejných formátů použitých v severní zdi krypty. Obdobné zdivo z kamenů ve stejné hloubce 1,4 až 2,4 m se objevilo na severní straně vstupní šíje do hlavní krypty situované v ose hlavní lodi. Zdivo na jižní straně vstupní šíje do krypty bylo již jen cihlové s fragmenty gotických profilovaných článků.

Výkopem na západní straně severního dvojlodí (sonda 6), se podařilo zachytit západní stranu starší kvádrkové stavby a současně též základy východozápadně orientované kamenné zdi, tvořící podklad pro sloupy, zachycené ve východní části prostoru. K SZ nároží starší stavby byla též přizděna zeď východozápadní orientace, kterou jsme však nemohli dále zkoumat.

Vznik kvádrkové stavby nelze archeologicky určit, protože na výzkumem dotčených místech byly její základy zapuštěny přímo do intaktních náplavu, pokud tento horizont nebyl narušen mladšími zásahy. V žádném případě nebyly zachyceny vrstvy sídlištního charakteru, které by reprezentovaly osídlení před stavbou staršího objektu. Zánik kvádrkové stavby je datován nálezy nízko vytažených okrajů zařaditelnými do 2. pol. 13. a počátku 14. století, pocházejícími z vrstvy překrývající její maltovou podlahu. Analogický střepový materiál (obr. 7) pochází z výplně jámy v severní boční lodi. Kromě zlomků keramiky s nízko vytaženým okrajem a okrajem mírně zduřelým, obsahoval ostění románského okna (původně monolitické) a opukovou obdélníkovou deskou (49x25x10 cm) s vyrytým latinským křížem.

Během archeologických prací v kostele sv. Haštala byla nalezena severní část lodi kostela románského původu, provedeném kvádrkovou technikou a s omítkami po obou stranách. Rekonstruovatelný půdorys kostel měl šířku 14 m a délku nejméně 15 m. Archeologicky jsme zjistili část severní lodi se dvěma sloupy (jejich vzájemný odstup dovoluje rekonstruovat místa dalších dvou sloupů), které ji oddělovaly od hlavní lodi. Na základě spojovací základové zdi mezi sloupy, nalezené „in situ“ na obvodu hlavní lodi, a to na severní a jižní straně, se podařilo rekonstruovat původní kostel s hlavní a dvěma bočními loděmi (obr. 4). Můžeme jej spojovat se stavbou kostela sv. Haštala, zmíněném v listině Václava I. z 21. března 1234 (Erben, RBM, n. 829, s. 390). Z porovnání trojdílné dispozice (šířky lodi, charakteru pilířů) objevené sakrální stavby s dokumentací nejstarší podoby kostela sv. Petra na Poříčí, vyplývá jejich vzájemná podobnost. Shody zaznamenáváme jak

v půdorysu, tak i v metrickém modelu (vzdálenost sloupů, charakter zdiva). Pokud kostel sv. Petra se datuje do období Vladislava II. (1140-1172) (Mencl, 1939, 23 an., Merhautová, 1971, 259 an., Outrata, 1979, 147 an.), zejména do poloviny 12. stol., je možno předběžně uvažovat o obdobném termínu pro stavbu kostela sv. Haštala. V tom případě by řád německých rytířů, doložený v této oblasti, nebyl stavitelem zjištěné sakrální stavby. Na stáří této stavby nasvědčuje jak charakter kvádrů, jejich opracování a podřezávání, tak i charakter sloupů a jejich profilace. Stejně do toho zapadá i monolitické románské okénko z opuky, nalezené v jámě severní lodi. Nález představuje významný doklad o existenci další románské stavby na území Starého Města pražského.

Literatura

- DRAGON, Z., 1988: Archeologický výzkum v Richterově domě, Staletá Praha XVII, 45-54.
TÝŽ, 1990: Zjišťovací výzkum u věže kostela sv. Michala na Starém Městě pražském, AH 15, 267-292.
EKERT, Fr., 1884: Posvátná místa královského hlavního města Prahy, II, 457-60.
HUML, V.-MUK, J., 1990: Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském, AH 15, 277-285.
HUML, V., 1996: Nové objevy v kostele sv. Michala (pro Arch. Prag. 21 v tisku).
LÍBAL, D., 1946: Pražské gotické kostely, Praha.
MENCL, V., 1939: Románská architektura v zemích českých, Ročenka kruhu přátel pro pěstování dějin umění, Praha.
MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
NAVRÁTIL, K., 1861: Osudy kostela, fary a školy u sv. Haštala na Starém Městě pražském, Praha.
OUTRATA, J. Jakub, 1979: Severní dvoulodí u sv. Haštala v Praze, Staletá Praha IX, 147-157.
PĚŠINA, J., 1934: Kostel sv. Haštala v Praze I, Ročenka kruhu pěstování dějin umění, 44-55, Praha.
R B M, Regesta diplomatica (nec non epistolaris) Bohemiae et Moraviae III. Praha.
TOMEK, V. V., 1855: Dějepis města Prahy I, 309. Praha.
- 1886: Základy místopisu Starého města pražského, 35. Praha.
- 1871: Dějepis města Prahy II, 167. Praha.
- 1875: Dějepis města Prahy. Praha.
WRATISLAVOVÁ, L.-LORENC, V., 1950: Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském, ZPP X, 8, 235 sq.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Präger Kirchen St. Michael und St. Kastulus in der Altstadt im Lichte der neuen archäologischen Grabungen

In den Jahren 1989-1995 fanden die archäologischen Grabungen in der St.-Michael Kirche statt. Als Pfarrkirche wurde sie im Jahr 1311 erwähnt (RBM III, 17). Die Grabungsergebnisse haben gezeigt, daß dem heutigen Barockbau 4 Entwicklungsetappen vorgegangen sind. In der ersten Phase handelte sich um eine einschiffige Kirche mit der Apsis an der Ostseite. Die Kirche war 14,2 m lang und die Apsis war 6 m breit. In der Apsis stand ein Steinaltar. In der zweiten Phase wurde die romanische Kirche wie an der Nord so auch an der Südseite um die Nebenschiffe verbreitet. Die Apsiden (3,75 breit) hatten ursprünglich den Altar im Nordschiff. An der Westseite des Hauptschiffs hat man eine Empore gebaut, dessen Gewölbe von Säulen gestützt wurde. Mit dieser Phase war auch neue Pflasterung der Kirche verbunden. Kurz darauf hat man in den Westgiebel ein frühgotisches Fenster eingesetzt. Mit diesen Bauarbeiten hängt auch neue Ziegelpflasterung im Nordschiff zusammen. In der dritten Phase wurde der Turm an der Westseite der Kirche erbaut. In der 4. schon gotischen Phase wurde die Kirche in der südlichen Richtung verlängert. In der gotischen Phase hatte die Kirche eine Hallendisposition, die durch zwei Reihen der gotischen Pfeiler gegliedert wurde. Der gotische Umbau der Kirche hat die Mauer der vorigen Etape ausgenutzt. Die romanische Mauer blieb bis 6 m hoch erhalten. Der Giebel wurde mit den gotischen Fenstern versehen. An der Südseite der Kirche wurde ein neuer Eingang durchgebrochen. Unter dem Hof wurde eine Umfassungsmauer des Zubaus gefunden. Ein weiterer Teil des Zubaus hat man im Jahr 1995 an der südwestlichen Ecke des Südschiffs entdeckt. Die 5. Phase der Kirche stammt aus der ersten Hälfte des 18. Jhs. Den Umbau im Barockstil haben die Serviten durchgeführt. Bei diesem Umbau haben die Serviten die Länge der Seitenschiffe um ein Feld verkürzt, während das Hauptschiff in der gotischen Form geblieben ist. Ein neuer Altar wurde auf dem alten Grund gebaut, der in die nordöstliche Ecke des frühgotischen Hauses eingegliedert wurde. Unterirdische Räume dieses Hauses haben als Zentralkrypte gedient. Im östlichen Teil hat man ein Podium gebaut, das zum Aufbewahren von drei Barocktuben gedient hat. Zur Zentralkrypte mußte man einen neuen Zugang durchstoßen und aus diesem Hauptgang führten dann Nebengänge zu den Krypten an der Nord- und Südseite der Kirche.

Während der archäologischen Grabung wurde ein Gräberfeld wie in der Kirche so auch außerhalb der Kirche festgestellt. Die ältesten Skelett Gräber waren mit Steinen begrenzt und in den Gräbern beim Turm der Kirche hat man Ohringe gefunden. Dieses Gräberfeld existierte im 12. Jh. entweder selbständig oder gehörte schon zur St. Michael-Kirche. Im Zusammenhang mit den historischen Ereignissen, Patrozinium St. Michaels und die Keramikfunde unter den Fundamenten des Nordschiffs zeigen darauf, daß der Friedhof der romanischen Kirche gehörte. Für die Datierung der 2. Phase sind die Bauart der Quadermauer und Die Keramikfunde aus der ersten Hälfte des 13. Jhs charakteristisch. Die dritte Bauphase wurde bisher aufgrund der Superposition des Turmes und durch eine Keramikschicht aus der 2. Hälfte des 13. Jhs datiert. Die Grabung im Jahr 1995 hat beide Seiten des gotischen Fensters in der Westmauer der Kirche freigelegt. Der Turm hat das Fenster respektiert. Durch die Profilierung des Fensterrahmens kann man den Turmbau zur Hälfte des 14. Jhs. datieren. Die 4. Bauphase fällt in die zweite Hälfte des 14. Jhs. Das bestätigen wie die schriftlichen Quellen, so auch die gotische Profilierung des Südportals.

Die archäologische Forschung in der St. Kastulus-Kirche fand im Jahr 1993 statt. Diese Forschung ermöglichte die Erneuerung der Pflasterung im Ostteil des Zweischiffs der Kirche. Unter den Schuttschichten wurden Skelettgräber freigelegt, deren Eintiefung den ursprünglichen Boden gestört hat. Auch eine Steinmauer, auf der die Pfeiler standen, wurde entdeckt. Diese Pfeiler stammen aus einem Seitenschiff der älteren Kirche, die nach dem Ausbau des nördlichen Zweischiffs abgekommen ist. Bei den Grabungsarbeiten wurde auch eine Grube freigelegt, die einige Fragmente des romanischen Fensters und Keramikreste aus der 2. Hälfte des 13. Jhs. enthalten hat. In der Entfernung cca 2,6 m nördlich von den Pfeilern wurde eine Umfassungsmauer in der Richtung O-W gefunden. Auch eine Krypte aus der Barockzeit wurde bei den Grabungsarbeiten freigelegt. In westlichen Teil des Zweischiffs wurden die Steinfundamente einer Kirche gefunden und auch die Fortsetzung der Mauer für die Pfeiler des Nordschiffs. Die Steinfundamente der Quadermauer und auch die Pfeiler standen auf den Anschwemmungsschichten. Diese Umstände erschweren die direkte Datierung. Aber aufgrund der Keramikfunde aus der erwähnten Grube kann man schließen, daß die St. Kastulus-Kirche älter als die Keramik aus der Grube ist. Auch die Skelettgräber in und außerhalb des Nordschiffs beweisen, daß man bei der Kirche begraben hat. Diese gefundene Kirche können wir mit einer Nachricht in der Urkunde Königs Wenzeslaus vom 21. März 1234 verbinden. Die archäologische Grabung hat bewiesen, daß die ältere Kirche eine dreiteilige Disposition hatte. Diese Kirche können wir mit der St. Peters-Kirche auf „Poříčí“ vergleichen. Diese Kirche hatte auch mächtige Pfeiler. Die St. Peters-Kirche ist in der ersten Phase in die Hälfte des 12. Jhs. datiert. Auch die St. Kastulus-Kirche konnte in derselben Zeit entstanden.

Abbildungen:

1. Prag. St. Michael-Kirche. Die Bauentwicklung der Kirche aufgrund der Grabungsarbeiten. 1 - romanische Phase, 2 - romanische Phase, die nicht erforscht wurde, 3 - zweite romanische Phase, 4 - zweite Bauphase, die nicht erforscht wurde, 5 - dritte Bauphase, 6 - vierte Bauphase (gotisch), 7 - Fundamente des frühgotischen Hauses.
2. Prag. St. Michael-Kirche. Sonde A. Schnitt in der N-S Richtung. Westprofil der Kirche aus der ersten romanischen Phase mit dem durchgebrochenen Turmeingang.
3. Prag. St. Michael-Kirche. Keramikbruchstücke aus der ersten Hälfte des 13.-14. Jhs.
4. Prag. St. Kastulus-Kirche. Grundriß der Kirche (unterbrochene Linie: Grundriß Rekonstruktion, dicke Schraffur: entdeckte Mauer).
5. Prag. St. Kastulus-Kirche. Nördliches Zweischiff. Sonde A durch das nördliche romanische Schiff. 1 - Pflaster, 2 - Lehm Schnittschichten (braune Farbe), 3 - Schuttschichten mit den Skelettgräbern, 5 - Kalk, 6 - Rundstein, 7 - Grube mit den Keramikfunden.
6. Prag. St. Kastulus-Kirche. Nördliches Zweischiff. Sonde Nr. 1 Schnitt durch das romanische Nordschiff.
7. Prag. St. Kastulus-Kirche. Keramikreste aus dem Nordschiff der Kirche.

